

proročanstvo	Bakhova odluka da se osveti za nepoštivanje Tebanaca i njihova kralja Pentēja.
1. sloj obistinjenja proročanstva	izravna, ali nejasna Bakhova prijetnja Pentēju.
2. sloj obistinjenja proročanstva	nejasno Bakhovo proročanstvo Pentēju da će umrijeti od ruke svoje majke.
3. sloj obistinjenja proročanstva	Bakho kaže Pentēju: „vratit ćeš se na rukama svoje majke”, što Pentej krivo shvaća (zabluda).
b), f) + obrat, obistinjenje proročanstva	Majka Pentjeva spoznaje da je ubila svog sina i da je njegovu glavu nataknula na kolac.

Zašto se tako brzo okrećem od *Bakha*? Ovo tragičko zbivanje koje je izvedeno i nagrađeno nakon Euripidove smrti, te je vjerojatno djelo njegove duboke starosti i stvaralačke zrelosti, ima slijedeće obilježje:

ono je neshvatljivo tragičko zbivanje.

Poput Sofoklova *Edipa na Kolonu*, *Bakhe* su prepune čudne simbolike, mnogoznačnosti i nerazumljivosti, a predstavljaju gotovo neizmijenjeno prastaro ritualno zbivanje žrtvovanja boga i komadanja njegova tijela. Ovakvo ritualno zbivanje opisuju egipatski mitovi o komadanju pa opet slaganju Ozirisova tijela, a raskomadani su i Dionis i Orfej, Likurg i mnogi drugi na sličan način.⁵³

Bakhe nam pokazuju najbolje od svih tragedija koliko smo od smisla tragičkog zbivanja — nepovratno udaljeni.

58

Zlatan Čolaković

⁵³ U krugu mitova koji se odnose na Artemidu ritualno su raskomadani Akteon i Ifigenija, čuđom pretvoreni u jelena i košutu, a čini mi se sličnom i Hipolitova sudbina. Ovaj motiv s posebnim obzirom na našu mitologiju obrađuje Vojin Matić u izvanrednom eseju *Sveti Vuk (Zaboravljena božanstva)*, str. 58–95). Između ostalog Matić navodi: „Sveti Sava iz narodnog predanja čak daje vukovima da rastrgnu i pojedu seljaka koji se privukao njihovom čudnom zboru i skriven proviruje kroz granje” (str. 59).

BOGINJA ATENA U HOMEROVOJ ILIJADI I NJEN ODNOS PREMA AHILEJU

Boginja Atena jedna je od najzanimljivijih grčkih boginja. Ona je jedno od onih mitoloških bića koja, iako se čine dobro poznatima, ostaju uvijek tajnovita i dovoljno nerasvijetljena da bi inspirirala veliko mnoštvo novih hipoteza i teorija. Njezini ekvivalenti mogu se pronaći u mnogim mitologijama antičkog svijeta — sam je Platon poistovećuje s libijskom božicom Neit (prema mitu Atena je rođena u Libiji kraj jezera Tritona, otuda i pridjevnik *Τριτογενεά* koji Homer upotrebljava u *Ilijadi*). Dovedena je u vezu s kretskom zmijskom božicom zbog atributa koji su im zajednički, zmije i ptice, no zbog nedovoljnog poznavanja kretske civilizacije ne može se ništa određenije tvrditi o eventualnoj podudarnosti dviju boginja.

Na pločicama iz Sirije pisanim ugaritskim jezikom, u priči o bogu Baalu, spominje se Anat, krvožedna i okrutna boginja rata, po nekim karakteristikama slična grčkoj Ateni. Čak se i u egipatskom panteonu može pronaći boginja nalik na Zeusovu plavooku kći. To je Ma'at, kći boga Ra, boginja istine i pravde, zadužena za održavanje ravnoteže i reda u svijetu. I ona je, kao Atena, kći najvišeg boga; i ona je, na neki način, personifikacija mudrosti svog božanskog oca.

Što se tiče imena Atena, postavljena je hipoteza da je ono nastalo inverzijom od sumerskog Anate — Kraljica Neba, što je, opet, etimološki povezano s libijskom Neit. Čini se da se zajednički korijen nazire i u imenima Anat, pa i u egipatskom Ma'at. No, s priličnom sigurnošću se može tvrditi samo to da je ime Atena semitskog a ne indoevropskog porijekla.

Da li je Atena uistinu prenijeta iz libijske ili neke druge mitologije i da li je bila prisutna na tlu Helade prije dolaska Grka, ne zna se. Vjerojatno je da njen lik nosi neke odlike boginja koje sam spomenula, ali se može tvrditi da je u njoj mnogo više izvorno grčkog, da je u oblikovanju ove boginje najveću ulogu igrao upravo mentalitet antičkih Grka.

Legenda govori da je sjajnooka boginja iskočila iz glave svog oca Zeusa „i silnim, nadljudskim glasom kriknula — pa su se potresli zbog toga Nebo i Zemlja” — kako to opisuju Pindar u svojoj Osmoj olimpijskoj odi. Zeus je bio učinio sve da njeno rođenje spriječi progutavši svoju ljubavnicu, titanku Metidu, uplašen proročanstvom da će ga njeno dijete zbaciti s vlasti, baš kao što je on zbacio Krona, a Krona Urana. Atena mu to nije učinila, iako je jednom ipak pokušala zajedno s ostalim olimpskim bogovima (najviše su u tom poduhvatu uz nju bili angažirani Posejdon i Hera — *Hom. II. 1,399–404*). Nije uspjela zbog pomoći koju je ocu bogova pružila jedna od njegovih nesuđenih ljubavnica, Tetida, dovevši Brijareja, storukog, čudovišnog sina Posejdonova koji je rastjerao uplašene urotnike i tako spasio već svezanog Zeusa.

Da je bila Zeusu najdraže dijete, vidi se iz svih izvora koji donose podatke o grčkim bogovima; zna se da je bila boginja mudrosti umjetnosti i umijeća, da je pobjeđivala

59

Aresa svojom domišljatošću u mnogim bitkama, pribavivši tako pridjevnik Νίκη. Mudra i kreativna, smatra se personifikacijom razuma samog Zeusa. Privržena ocu, nije se upuštala u ljubavne avanture, ostajući tako djevičanska boginja (πάρθενος).

No iako bi se o tome mnogo toga moglo pisati, u ovom se tekstu nemam namjeru baviti simbolikom legendi vezanih uz zaštitnicu kulturno najjačeg grada Helade. Govorit ću o Ateni kakvu prikazuje Homer u svojoj *Ilijadi*, o umjetničkoj tvorevini koja je individualna koliko i uvjetovana vremenom i prostorom svog nastanka. U trojanskom je ratu Atena bila na strani Ahejaca, tj. Grka pod Trojom. Kao razlog se navodi osveta Trojancima zbog uvrede koju joj je nanio Paris, proglašivši Afroditu najljepšom od svih boginja. Imajući na umu da je Atena bila jedna od najjačih boginja, a uz to i boginja mudrosti, teško je povjerovati da je povrijeđena sujeta bila jedini razlog njena angažmana na strani Ahejaca. To više što je Afroditu kakvu Homer prikazuje prilično blijeđa ličnost koja se može samo prezirati a ne mrziti. Uostalom, ni njen štitičnik Paris nije ništa bolji od nje. No, za ovo je razmatranje svejedno iz kojeg je razloga Atena stala na stranu Ahejaca; mnogo je važniji njen odnos prema ljudima koje je štitila, a posebno prema jednom od njih – Ahileju.

Poznato je iz raznih izvora da je Atena uvijek štitila izuzetne ljude, junake; prije početka trojanskog rata bila je zaštitnica Heraklu, Tezeju, Perzeju i mnogim drugima. I u trojanskom ratu bilo je junaka koji su zasluživali njenu naklonost, kako Trojana- ca tako i Ahejaca. Trojance je odbacila, Ahejcima je pomagala svesrdno. I Odisej i Diomed i Menelaj prinostili su joj žrtve i molili se prije svakog poduhvata: Atena je u odnosu prema njima pokazivala vrlo veliku dozu korektnosti. Odnos Ahejaca i njihove zaštitnice bio je, dakle, prilično normalan, odnos boga i smrtnika koji ga poštuju.

Jedini od junaka koji joj se nikada nije obratio, koji je od bogova zazivao isključivo svoju majku Tetidu, bio je Ahilej, no paradoksalno je i interesantno da je baš on taj prema kojem je Atena gajila najveću naklonost.

Ahilej je junak koliko i antijunak, hrabar koliko samoživ, iako ga, uglavnom, opravdavaju ljubavlju prema robinji Briseidi i povrijeđenom čašću. Makar ga Atena (*III. 1,206-214*), odvrćajući ga od namjere da napadne Agamemnona, uvjerava u to da će mu uvreda biti osvećena, on ipak nešto kasnije zaziva majku moleći je da utječe na Zeusa kako bi on, Ahilej, dobio svoju zadovoljštinu smrću mnogih suboraca. Napominje joj da podsjeti Zeusa kako ga je baš ona spasila kada su ga Atena, Posejdon i Hera pokušali svrgnuti. Kako je malo poštovanja, kako malo zahvalnosti Ateni u tim riječima! A ona ga i dalje štiti i pomaže mu bez obzira na sve. Zašto? Zato jer ga na neki način izdvaja od ostalih? Ili samo zbog toga što je jedan od Ahejaca, jedan od onih čija će pobjeda uvećati njenu slavu? Pokušat ću na ta pitanja odgovoriti citirajući slijedeće Homerove stihove:

Στῆ δ' ὀπιθεν, ξανθῆς δὲ κόμης ἔλε Πηλείωνα,
ὄω φαινομένη, τῶν δ' ἄλλων οὐ τις ὄρατο.

θάμβησεν δ' Ἀχιλεὺς, μετὰ δ' ἐτράπετ', ὠτίκα δ' ἔγνω
Παλλάδ' Ἀθηναίην· δεινῶ δέ οἱ ὄσσε φάανθεν.
καὶ μιν φωνήσας ἔπεα πτερόεντα προσηύδα.
„τίπτ' αὐτ', ἀγίχιοιο Διὸς τέκος, εἰλήλουθας;”

Stade iza njega i za plavu kosu prihvati Pelejeva sina, samo njemu se pokazavši; od ostalih je ne mogaše vidjeti nitko. Začudi se Ahilej, okrene se i tad prepozna Paladu Atenu. Njoj strašne zasjaše oči. Oslovinši je, on krilate progovori riječi: „Zašto si ponovo došla, egidonoše Zeusa dijete?” (*III. 1,196-202, prijevod autora teksta*)

Pokušat ću sada izložiti zašto baš ove stihove smatram toliko značajnim, izvršivši i gramatičku analizu koliko je to potrebno. Atena, dakle, dolazi Ahileju, poslana od Here, da bi ga odvrtila od namjere da ubije Agamemnona. Pojavljuje se u trenutku kada Ahilej izvlači mač iz korica, prima ga za kosu prikazavši se samo njemu i odgovara ga od tog čina. Hera, koja ju je poslala, bila je jednako zabrinuta i za Agamemnona i za Ahileja, (ἄμρω ὁμῶς θυμῶ φιλέουσά τε κηδομένη τε). Očito da ona nije Ateni naložila ništa konkretno, samo ju je poslala da „sredi stvari”. Atena je izabrala Ahileja da mu se obrati; prišla je i primila ga za kosu. Ni na jednom se mjestu u *Ilijadi* više ne spominje da je Ahilej bio plavokos, nijednom junaku Atena ne prilazi na taj način; stotinu devedeset sedmi je stih Prvog pjevanja jedinstven, i, uopće, cijeli je odlomak koji sam citirala daleko od toga da bude u obliku formule. Lirski djeluje taj opis, ima u njemu neke posebne atmosfere – taj dodir, blijesak boginjinih očiju sugeriraju da je između junaka postojala veza, posebna na određen način.

Pojavljuje se tu još jedan naoko nevažan detalj: u dvjestotom stihu pjesnik boginju imenuje – Ἀθηναίη – imenom koje za nju upotrebljava samo kada govori o njenim odnosima s Ahilejem (*usp. II. 1,221; 22,224*), a koje meni prilično hipokoristički zvuči. Boginja se svom ljubimcu očito ne pojavljuje nepreobražena prvi put, on je pita zašto je *ponovo* došla (*II. 1,202*). Za boginju koja se gotovo uvijek preobrazila kada komunicira sa smrtnicima to je pomalo čudno. (Možda ne ulazi u okvir ovog teksta, ali mislim da valja spomenuti *Odiseju* i sve mnogobrojne Atenine metamorfoze u njoj prikazane; zanimljivo je i to kako je u *Odiseji* ona željna da stvari što bolje rasplete dok ih u *Ilijadi* samo komplicira. Nije li logično pomisliti da je trebalo da pomiri zavađene Ahejce, kao što je u *Odiseji* poslije pokolja prosaca pomirila Odiseja i njegov narod, budući da je bila zajednička zaštitnica svih Ahejaca? Nije li to, što se obratila samo Ahileju dokaz da ga favorizira, da ga izdvaja od ostalih?)

Daleko od toga da je Atena neobjektivna, da zakida Ahejce; ona se za njih bori i onda kada Ahilej bojkotira bitke, pomaže im svim srcem. Ljuti se na oca koji im odmaže poštujući Tetidinu želju; možda joj na određen način smeta što joj se „plete u poslove”, a možda je i sama imala na umu neku drugu mogućnost da osveti „svoga junaka”.

Ostavivši ta nagađanja po strani i vrativši se na ono što sam tekst *Ilijade* donosi, možemo zaključiti da Atena ne miruje, da pomaže ostalim ahejskim junacima: Diomedu, Odiseju, Menelaju itd. Ali oni joj se i mole, oni je poštuju (*usp. Il. 10,278 i dalje, 3,567 i dalje 23,770 i d.*). Uz to, u mnogim se dijelovima epika nazire ili je otvoreno prisutna Herina inicijativa da se pomaže Ahejcima (čini se da je volooka gospođa, koja, usputno rečeno, nije imala omiljenog junaka, bila mnogo sujetnija, da ju je uvreda Parisova mnogo jače pogodila nego Atenu). Suprotno je samo u trenucima kada je riječ o Ahileju – tu Atena vodi glavnu riječ.

Jedini junak koji se donekle uspinje do statusa koji ima Ahilej kod Atene jest Diomed. Na početku Petog pjevanja opisano je kako mu Atena pali ogranak na kacigi, kako mu pomaže vozeći se nevidljiva na njegovim kolima, kako zajedno s njim ranjava Aresa. Najzanimljivije je od svega toga da u Osamnaestom pjevanju (st. 253. i dalje) Atena na isti takav način oprema Ahileja (užiže ogranak, ojačava ga), ali mu, uz to, preko ramena prebacuje egidu, što nije slučaj s Diomedom. Naoko nevažan detalj, ali ako se uzme u obzir da egida čini onog tko je nosi neranjivim, i da je to odjevni predmet koji nose isključivo Zeus i njegova najdraža kći, on postaje značajan. Da li bi Atena tako značajnu stvar dala, makar nakratko, nekome koga ne bi izuzetno voljela i cijnila? Mislim da ne bi.

I atmosfera koja okružuje Ahilejev povratak u boj kao da potvrđuje moje pretpostavke o izuzetnoj vezanosti Atene uz Ahileja. Ona ga kriježi, ona je ponovo uz njega na svakom koraku, sam Zeus je, pomalo zadirkujući, pita „da li je zaboravila svog junaka“ (*Il. 5,342*). Pjesnik ponovo uvodi u tekst jedan, ne prečesto upotrebljavan, stih koji ni u kom slučaju ne možemo nazvati formulom: „Reče, i potakne time ionako željnu Atenu“ (prijevod T. Maretića). Željnu – ali čega? Bitke, slave, krvi, osvete? – ne vjerujem: toga je imala i u Ahilejevu odsustvu. Željnu svoga junaka, najvjerojatnije.

Osim što je Ahileju posudila egidu, odlučila je i o sudbini Hektorovoj, donijevši Ahileju tako najveću slavu i omogućivši mu da osveti voljenog prijatelja Patrokla. Prema Hektoru je pri tom možda i previše nemilosrdna, ne obazire se na molitve Trojanki (među kojima je i Andromaha), čak moli svog oca Zeusa, koji prema Hektoru gaji simpatije, da ne učini ništa da bi ga poštudio (*Il. 15,615. i dalje*). Čovjeku koji je želi umilostiviti ona primiče dan smrti, a onome koji je i ne zove, koji je i nju spreman ocrniti, okoristiti se njenim grijesima da bi zadovoljio svoj uvrijeđeni ego (epizoda s Tetidom, *Il. 1*), hrli u pomoć, tetoši ga i hrani.

I pobjeda nad Hektorom trijumf je Atenin, a ne Ahilejev; ona je ta koja je navela Hektora na borbu, pojavivši se u Dejfobovu liku. Nijedan se junak s Ahilejem nije htio boriti znajući, s jedna strane, koliko je ovaj jak, a s druge, kakvu zaštitnicu ima (*usp. Il. 20,94*). Ne samo da je nadmudrila Hektora, ona Ahileju donosi koplje koje je promašilo protivnika (ovaj je put vidljiva samo Ahileju). U vezi s tim odlomkom možda bi se moglo primijetiti da se Atena na taj način osvećuje Apolonu, koji je Patrokla na sličan način odveo u smrt. Ni nakon pobjede nad Hektorom Ahilej ne djeluje simpatično: nemilosrdan je prema umirućem neprijatelju, još nemilosrdniji pre-

ma njegovu mrtvu tijelu. Malo ljudskosti pokazuje on tek u posljednjem pjevanju, u poznatoj, dirljivoj, sceni Prijamova dolaska u njegov šator.

Očito je da mnogo otvorenih pitanja ostavlja veliki Homerov ep. Smije li se posumnjati u to da je Atena, kao i svi drugi bogovi, bila zaljubljive prirode, to više što pjesnik u svom djelu za nju ne upotrebljava pridjevnik Πάρθενος, djevica? Ili je Ahileja favorizirala samo zbog njegova junaštva? Tko zna ...

Za roman se, u teoriji književnosti, kaže da teži prema nedovršenosti. Ako Homero-ve epove promatramo kao embrionalni oblik romana, a oni to i jesu, možemo to pravilo i na njih primjenjivati. Željela bih da i ovaj moj tekst bude shvaćen kao jedan od pokušaja da se te nedovršenosti, ono što je tek naznačeno i čije konture tek vidimo, objasne.

Ines Guttmann